

تعیین بهترین مدل سری زمانی در پیش‌بینی بارندگی سالانه ایستگاه‌های منتخب استان آذربایجان غربی

دریافت مقاله: ۹۵/۲/۲۲ پذیرش نهایی: ۹۶/۱/۱۶

صفحات: ۸۷-۱۰۵

سمیه سلطانی گودرامری: استادیار گروه مرتع و آبخیزداری، دانشکده کشاورزی و منابع طبیعی، دانشگاه اردکان،
Email: ssoltani@ardakan.ac.ir

عارف صابری: دانشجوی کارشناسی ارشد آبخیزداری، دانشکده کشاورزی و منابع طبیعی، دانشگاه اردکان
Email: Aref.sabri.2714@gmail.com

مرتضی قیصوری: دانشجوی کارشناسی ارشد آبخیزداری، دانشکده کشاورزی و منابع طبیعی، دانشگاه اردکان
Email: m.gheysouri@gmail.com

چکیده

بارندگی یکی از مهمترین اجزای چرخه آب بوده و به عنوان یکی از مهمترین مولفه های ورودی به چرخه های هیدرولوژیکی بشمار می رود که در سنجش خصوصیات اقلیمی هر منطقه، نقش بسیار مهمی را ایفا می کند. در این پژوهش برای پیش‌بینی بارندگی سالانه ایستگاه‌های سینوپتیک مهاباد، ارومیه و ماکو در استان آذربایجان غربی در دوره آماری ۹۲-۱۳۶۳، از سری زمانی آریما استفاده شد. برای بررسی ایستایی مدل توابع خودهمبستگی (ADF) و خودهمبستگی جزئی (PACF) بکار رفت و با روش تفاضل‌گیری داده‌های نایستا به داده ایستا تبدیل شدند. با ایستا کردن داده‌ها از مدل‌های تصادفی برای پیش‌بینی میانگین بارندگی سالانه استفاده گردید. با در نظر گرفتن معیارهای ارزیابی مدل شامل آماره T، P-VALUE کمتر از ۰/۰۵ و معیار اطلاعات بیزی (BIC)، مدل $ARIMA(1,0,0)$ ، مدل $ARIMA(0,1,1)$ و مدل $ARIMA(0,1,1)$ به ترتیب در ایستگاه‌های ارومیه، ماکو و مهاباد به عنوان مدلی مناسب جهت پیش‌بینی بارندگی سالانه تعیین و بارش به مدت سه سال (۹۵-۱۳۹۲) پیش بینی شد. نتایج نشان دهنده افزایش بارش است که براساس آمار بارندگی موجود در سال‌های مربوطه، نتایج مدل برازش یافته قابل قبول است.

کلیدواژگان: پیش‌بینی، خودهمبستگی، بارندگی سالانه، سری زمانی، آریما

^۱ نویسنده مسئول: یزد، اردکان، دانشگاه اردکان، دانشکده کشاورزی و منابع طبیعی، کدپستی ۸۹۵۱۸-۹۵۴۹۱

مقدمه

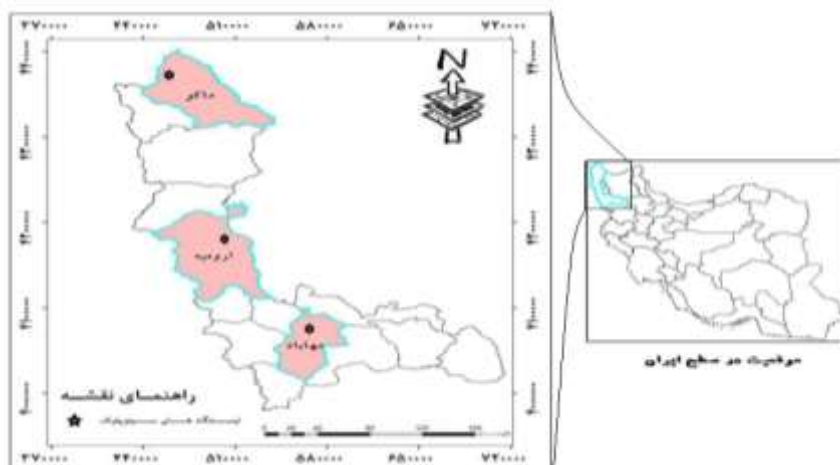
یکی از بزرگترین معضلات بشر در عصر حاضر و در آینده کمبود منابع آبی و عدم توزیع مناسب منابع آبی خواهد بود. پیش‌بینی و برآورد نزولات جوی در هر منطقه به عنوان یکی از مهمترین پارامترهای اقلیمی، به برنامه‌ریزان برای دستیابی به الگوهای مناسب برداشت از ذخایر آبی و به کشاورزان در راستای مدیریت کشت و کار، به خصوص کشت دیم کمک شایانی می‌کند. همچنین احتمال بروز خسارات جبران ناپذیر ناشی از وقوع خشک‌سالی و سیلاب‌ها را تا حدودی کاهش می‌دهد. به مجموعه‌ای از مشاهدات که بر حسب زمان یا کمیت دیگری مرتب شده باشد سری زمانی گفته می‌شود. بر خلاف نمونه‌های تصادفی از یک جامعه که مستقل از یکدیگر هستند، داده‌های سری زمانی از هم مستقل نبوده و به طور متوالی به هم وابسته‌اند و این وابستگی بین مشاهدات متوالی است. همین وابستگی بین مشاهدات متوالی مورد توجه محققان قرار گرفته و بیشترین کاربرد را در پیش‌بینی دارد (عبداله‌نژاد، ۱۳۹۴). مدل‌های سری‌زمانی، مدل‌هایی تجربی و ابزاری قدرتمند برای شبیه‌سازی و پیش‌بینی رفتار تصادفی سیستم‌های هیدرولوژیکی از قبیل بارش هستند (نایل و مومانی، ۲۰۰۹). ویسی‌پور و همکاران (۱۳۸۹) مدل آریما را در پیش‌بینی روند بارش و دمای شهرستان کرمانشاه به کار بردند و نشان دادند برای پیش‌بینی باران فقط در مقیاس ده روزه استفاده از باران‌های ده روزه و در مقیاس ماهانه و سالانه استفاده از داده‌های ماهانه از دقت بیشتری برخوردار هستند. قهرمان و قره‌خانی (۱۳۹۰) مدل‌های تصادفی سری‌زمانی میانگین متحرک، اتورگرسیون و آریما را برای برآورد تبخیر از تشتک تبخیر مورد استفاده قرار دادند. نتایج آنها نشان داد که مدل سری زمانی آریما عملکرد بسیار بهتری نسبت به سایر مدل‌های سری زمانی دارد. دودانگه و همکاران (۱۳۹۱) به منظور تعیین روند پارامترهای اقلیمی در آینده در راستای مدیریت منابع آب از مدل‌های سری زمانی استفاده کردند و کاربرد این مدل‌ها را در مطالعات منابع آب سودمند دانستند. معروفی و همکاران (۱۳۹۳) مدل سری زمانی ساریما را جهت پیش‌بینی خشک‌سالی در ناحیه مرکزی استان همدان، به عنوان یک مدل مناسب انتخاب کردند. گلابی و همکاران (۱۳۹۳) دقت مدل‌های باکس-جینکنز را مورد مقایسه قرار دادند و بارندگی سه ایستگاه منتخب (اهواز، آبادان و دزفول) را با استفاده از مدل آریما پیش‌بینی کردند. خزایی و میرزایی (۱۳۹۳) پارامترهای اقلیمی بارش، تبخیر و دبی حوضه آبخیز زهره را با کمک تحلیل سری‌های زمانی پیش‌بینی کردند. نتایج حاکی از دقت قابل قبول مدل ساریما در مدل‌سازی متغیرهای دما و تبخیر بود. سلیقه و همکاران (۱۳۹۴)

روند و چرخه‌های سری زمانی بارش سالانه حوضه‌های آبریز حله و مند را بررسی و تحلیل کردند. نتایج آنها حاکی از روند کاهشی بارش در تمامی ایستگاه‌های حوضه مورد مطالعه بود. عبدالله نژاد (۱۳۹۴) برای انتخاب مناسب‌ترین روش جهت تخمین مجموع بارندگی از مدل‌های سری زمانی اتورگرسیون، میانگین متحرک و مدل‌های تلفیقی اتورگرسیون با میانگین متحرک و مدل‌های فصلی طی دوره آماری ۱۹۷۶-۲۰۱۲ در ایستگاه هاشم‌آباد گرگان استفاده کرد و به این نتیجه رسید که مدل ساریما از سایر مدل‌های سری زمانی عملکرد بهتری داشته و روند تغییرات سری زمانی را با خطای کمتری شبیه‌سازی می‌کند. جهانبخش اصل و ترابی (۱۳۸۳) با استفاده از روش سری‌های زمانی و مدل آریما پنج ایستگاه معرف در پنج ناحیه اقلیمی ایران را در فاصله سال‌های ۱۹۵۱ تا ۱۹۹۵ مورد مطالعه قرار داد و نتیجه گرفت که مقادیر حداقل و حداکثر دما، به جز مناطق نیمه خشک گرم ایران (ایستگاه‌های حاشیه کویر و مناطق کم ارتفاع جنوبی)، سایر مناطق از جمله نواحی دریای خزر و نواحی کوهستانی تغییرات دمایی داشته‌اند و مجموع بارندگی ماهانه به جز در مناطق حاشیه‌ای کویرهای مرکزی تغییرات آماری معناداری ندارند. زو و همکاران (۲۰۱۰) از مدل آریما و شبکه عصبی برای پیش‌بینی ظرفیت آب و نمک موجود در خاک استفاده کردند و نشان دادند که مدل آریما در پیش‌بینی، بهتر از مدل شبکه عصبی عمل می‌کند. نایل و مومانی (۲۰۰۹) به مدل‌سازی سری زمانی بارش در جوردان پرداختند و مدل بهینه برای دستیابی به این هدف را مدل آریما (۱،۱،۰) (۰،۰،۱) دانستند. آگیلا و همکاران (۲۰۰۷) با ترکیب مدل آریما با مدل مولفه اصلی، مدلی کاربردی برای پیش‌بینی داده‌های دو طرف طول جغرافیایی ارائه دادند و آنرا برای پیش‌بینی خطر پدیده ال نینو مناسب دانستند. راف و کاتریم (۲۰۰۳) به آنالیز سری زمانی بارش در جنوب میشیگان پرداختند و مدل آریما را بدین منظور پیشنهاد کردند. بورلاندو و مونتانا (۱۹۹۶) از مدل‌های آریما جهت پیش‌بینی بارندگی‌های ساعتی در زمان وقوع آنها استفاده کردند و مقادیر بدست آمده را با داده‌های باران‌سنجی مقایسه کردند. آنها در تحقیق خود به این نتیجه رسیدند که با افزایش مدت دوام بارندگی، پیش‌بینی‌ها روند دقیق‌تری داشتند و با کوتاه‌تر شدن دوام بارندگی، اختلاف میزان باران پیش‌بینی از مقدار واقعی متناظر خود بیشتر می‌شود. هدف از انجام این پژوهش تعیین مدلی مناسب جهت پیش‌بینی بارش در شهرهای مهاباد، ارومیه و ماکو در استان آذربایجان غربی می‌باشد و با توجه به تغییرات اقلیمی و سیر نزولی بارش در سطح استان سعی بر آن شده است که با پیش‌بینی بارش در سه سال آینده، مدیریت بهتری برای استفاده از منابع آب در عرصه‌های کشاورزی و غیر کشاورزی صورت گیرد.

داده و روش کار

منطقه مورد مطالعه

استان آذربایجان غربی در شمال غربی ایران قرار دارد و از شمال به جمهوری آذربایجان و ترکیه، از مغرب به کشورهای ترکیه و عراق، از شرق به استان آذربایجان شرقی و استان زنجان و از جنوب به استان کردستان محدود است. مساحت استان برابر $37/059$ کیلومتر مربع است که سیزدهمین استان بزرگ کشور محسوب می شود و $2/25$ درصد مساحت کل کشور را تشکیل می دهد. در این مطالعه از داده های بارندگی سالانه ایستگاه سینوپتیک ارومیه، مهاباد و ماکو استفاده شده است. دلیل انتخاب این ایستگاه ها طول دوره آماری مشترک ۳۰ ساله و پراکنش مکانی مناسب آنها در استان می باشد. شهر ارومیه در غرب دریاچه ارومیه، در دامنه کوه سیر و و در میان دشت ارومیه قرار گرفته است. هوای ارومیه در تابستان نسبتاً گرم و در زمستان سرد می باشد. این شهرستان دارای مساحت $5274/67$ کیلومتر مربع می باشد و در سطح ارتفاعی 1328 متر از سطح دریا واقع شده است. ماکو یکی از شهرهای استان آذربایجان غربی در شمال غربی ایران که در دره ای بنا شده که رودخانه زنگمار از آن می گذرد و شهر را به دو بخش شمالی و جنوبی تقسیم می کند. این شهرستان دارای مساحت $4339/06$ کیلومتر مربع و سطح ارتفاعی $1411/2$ متر از سطح دریا با آب و هوای نیمه خشک می باشد. شهرستان مهاباد در جنوب استان و در دامنه رشته جبال لند شیخان کوهستانی و خوش آب و هوا قرار دارد. این شهرستان با مساحت 2591 کیلومتر مربع و ارتفاع 1320 متر از سطح دریا قرار گرفته است. در شکل (۱) موقعیت سه شهرستان در سطح استان نشان داده شده است.

شکل (۱). موقعیت منطقه مورد مطالعه

روش کار

سری زمانی

هدف از تحلیل سری زمانی توصیف، تشریح و پیش‌بینی مقادیر آینده یک فرآیند است (چتفیلد، ۱۹۹۶). توصیف فرآیند شامل رسم نمودار داده‌ها، تشخیص ایستائی و نایستائی آن و بررسی خود همبستگی سری است. پیش‌بینی شامل برآورد مقادیر آینده سری بر مبنای داده‌های مشاهده شده است (نیرومند، ۱۳۷۶). سری‌های زمانی به دو نوع سری ایستا و نایستا تقسیم می‌شوند. یک سری وقتی ایستاست که تغییر منظمی در میانگین و واریانس آن وجود نداشته و تغییرات دوره‌ای اکید در آن حذف شده باشد. سری‌های نایستا را می‌توان با تفاضلی نمودن یا پایدار نمودن واریانس آن به سری‌های ایستا تبدیل نمود (بروکویل و دیویس، ۱۹۹۶). تغییراتی که در سری‌های زمانی به دست می‌آید، می‌تواند بر اثر عوامل طبیعی یا عوامل دیگر باشد و بنابراین بایستی اجزای تشکیل دهنده آن را شناخت و آنها را اندازه‌گیری کرد.

مدل‌های سری زمانی در حقیقت مدل‌های تصادفی هستند که در مورد سری زمانی که شامل N مشاهده از یک جامعه نامتناهی است، بوسیله یک فرایند تصادفی بوجود آمده است. انواع مدل‌های سری‌های زمانی عبارتند از: مدل اتورگرسیون، مدل میانگین متحرک، مدل ترکیبی. برخی از فرایندها وجود دارند که نه تنها واجد شرایط خود همبستگی هستند، بلکه دارای ویژگی‌های میانگین متحرک نیز می‌باشند. در چنین مواردی از مدل‌های ترکیبی مدل‌های اتورگرسیون و میانگین متحرک و مدل‌های اتورگرسیون میانگین متحرک تجمعی استفاده می‌شود. اولین گام در مدل‌سازی تعیین یا شناسایی مدل بر اساس ویژگی‌های سری مشاهداتی است (فتحی و همکاران، ۱۳۸۸).

مدل سازی سری زمانی

مدل خود همبسته - میانگین متحرک تلفیق شده $ARIMA(p,d,q)$

در این مدل با استفاده از توابع خود همبستگی ACF^1 و خودهمبستگی جزئی $PACF^2$ مدل‌های سری‌زمانی مناسب به داده‌ها برازش داده می‌شود و با استفاده از رفتار این دو تابع خواص ایستایی و فصلی بودن داده‌ها مورد بررسی قرار می‌گیرد. مدلی که به فراوانی استفاده می‌شود مدل آریما است (باکس و همکاران، ۲۰۱۵). دو شکل کلی مدل‌های آریما، عبارتند از آریمای

¹ - Autocorrelation Function

² - Partial Autocorrelation Function

غیرفصلی (p, d, q) و آریمای فصلی ضربی $(P, D, Q) \times (p, d, q)$ است که p و q به ترتیب، پارامترهای اتورگرسیون و میانگین متحرک غیرفصلی و P و Q پارامترهای اتورگرسیون و میانگین متحرک فصلی است. دو پارامتر دیگر یعنی d و D پارامترهای تفاضلی برای ایستا کردن سری- زمانی است. عملگر تفاضلی مورد استفاده برای سری‌های زمانی پویا عبارتند از $\Delta = 1 - B$ عملگر جهش به عقب است و $\Delta^d = (1 - B)^d$ برای تفاضل‌گیری فصلی است. این شکل از مدل‌های آریمای غیرفصلی به شکل رابطه (۱) نوشته می‌شود:

$$\Phi(B)Z_t = \Phi(B)(1 - B)Z_t = \theta(B)a_t \quad \text{رابطه (۱)}$$

که Z_t ، سری‌های مشاهده شده

، $\Phi(B)$ رتبه چند جمله‌ای p و $\theta(B)$ رتبه چند جمله‌ای q است. برای سری‌های زمانی فصلی، که اغلب به صورت چرخه‌ای هستند، تفاضل‌گیری فصلی به کار برده می‌شود که در اینجا مدل فصلی- ضربی را در رابطه (۲) خواهیم داشت:

$$\varphi_p(B)\Phi_p(B^s)\Delta^d\Delta_s^D(z_t - \bar{z}) = \theta_q(B)\Theta_q(B^s)a_t \quad \text{رابطه (۲)}$$

که Θ_q و Φ_p به ترتیب

چند جمله‌ای‌های فصلی Q و P هستند. رتبه مدل‌های آریمای فصلی - ضربی به شکل $(P, D, Q) \times (p, d, q)$ می‌باشد.

برآورد پارامتر

بعد از مشخص شدن مدل، باید برآورد مؤثر از پارامترها صورت گیرد. پارامترها باید دو شرط ایستایی و معکوس پذیری را برای اتورگرسیون و میانگین متحرک داشته باشند. پارامترها باید از نظر معنی داری مورد آزمون قرار گیرند که در ارتباط با مقادیر خطای برآوردها و برآورد مقادیر t می‌باشد (باکس و همکاران، ۲۰۱۵). اگر θ برآورد نقطه‌ای از پارامتر مورد نظر S_0 خطای برآورد باشد، مقدار t به صورت رابطه (۳) خواهد بود:

$$t = \frac{\theta}{S_\theta} \quad \text{رابطه (۳)}$$

اگر فرض صفر با در نظر گرفتن احتمال خطای برابر یا بیشتر از $\alpha=0/05$ شود در این صورت پارامتر، معنی دار خواهد بود و در مدل باقی می‌ماند.

آزمون نکوئی برازش

آزمون‌های نکوئی برازش صحت مدل‌ها را با استفاده از ابزارهایی بررسی می‌کنند. برای بررسی صحت مدل‌های برازش داده شده به داده‌ها، باقیمانده‌های مدل از نظر نرمال بودن

خودهمبستگی مورد بررسی قرار گرفت. در این پژوهش از نرم افزار SPSS و Minitab برای بررسی نرمال بودن داده ها و همگنی استفاده شد و همچنین از آماره T و P-VALUE و معیار اطلاعات بیزی^۱ برای بررسی ارتباط داده های مشاهداتی و پیش بینی شده مورد بررسی قرار گرفت. بررسی مناسبت مدل از دو روش که مکمل یکدیگر هستند استفاده می شود (احمدی، ۱۳۸۳).

• تجزیه و تحلیل باقیمانده های مدل برازش داده شده (تصادفی یا ناهمبسته بودن باقیمانده ها اثبات می شود).

• تجزیه و تحلیل مدلهایی که پارامتر بیشتری دارند.

در صورتی که چند مدل مناسب تشخیص داده شده باشد از معیار آکائیک استفاده می شود. در تجزیه و تحلیل باقیمانده های مدل برازش داده شده، فرض نرمال بودن باقیمانده ها، فرض ثابت بودن واریانس باقیمانده ها، فرض استقلال باقیمانده ها، نمودار باقیمانده ها در برابر زمان، آزمون پرت - مانتو^۲ برای هر یک از مدل ها مورد بررسی قرار می گیرد. فرض نرمال بودن باقی مانده ها در صورتی پذیرفته می شود که نقاط تقریباً در امتداد یک خط راست قرار گرفته و از توزیع یکنواختی برخوردار باشد. به عنوان یک روش رسمی تر برای آزمون فرضیه ناهمبسته بودن باقیمانده ها از آزمون پرت مانتو که بر مبنای آماره اصلاح شده باکس - پیرسن^۳ می باشد، استفاده می شود. آزمون پرت مانتو به صورت رابطه (۴) می باشد (عبدالله نژاد، ۱۳۹۴).

$$\text{رابطه (۴)} \quad Q(LBQ) - n(n+2) \sum_{h=1}^k (n-h)^{-1} \rho_h^2$$

که در آن، n تعداد مشاهدات، Q آماره آزمون که اصلاح شده آن LBQ لجانگ باکس^۴ است. تحت فرض H_0 تقریباً دارای توزیع کیدو^۵ است. شرط اول: هر گاه مقدار آماره Q از مقدار متناظر در جدول کیدو بیشتر باشد فرض H_0 رد می شود یعنی داده ها همبسته هستند. شرط دوم: همچنین بایستی مقدار شاخص تصحیح از مقدار α بزرگتر باشد.

^۱ - Bayesian Information Creterion (BIC)

^۲ - Pert-Manto test

^۳ - Box-Pierson

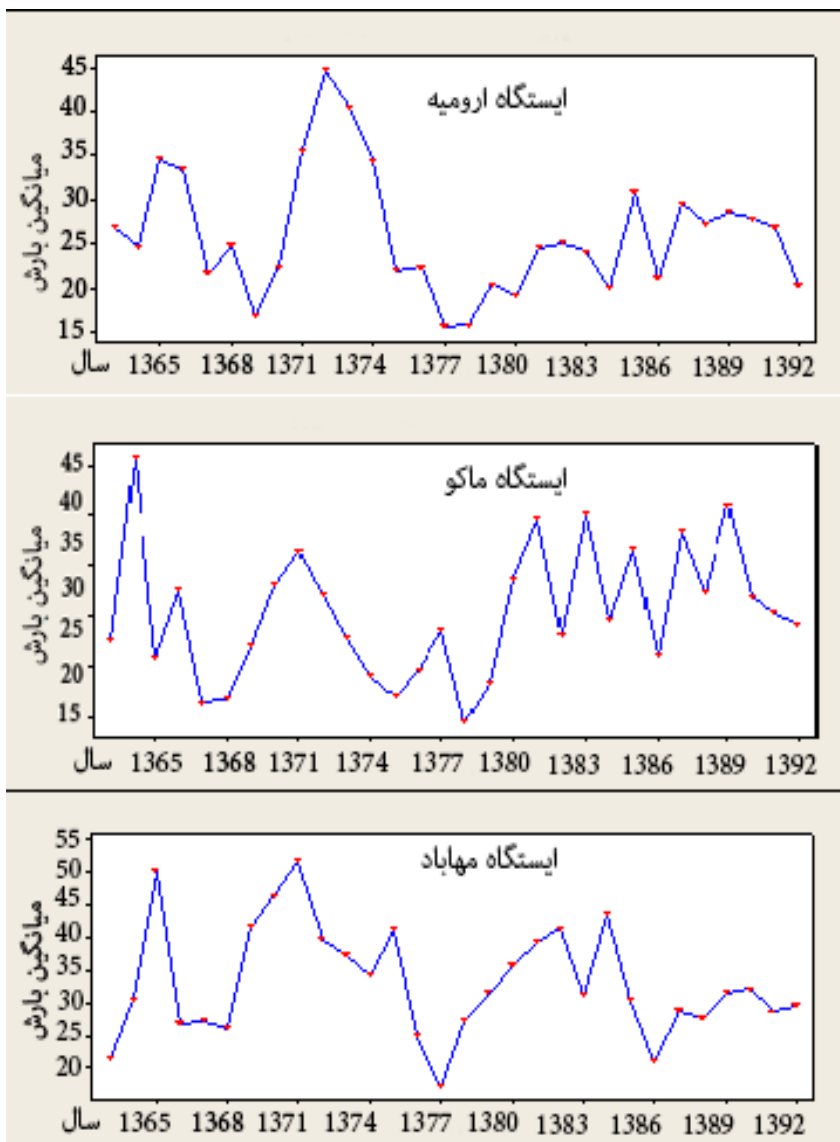
^۴ - Box Logang

^۵ - K Distribution

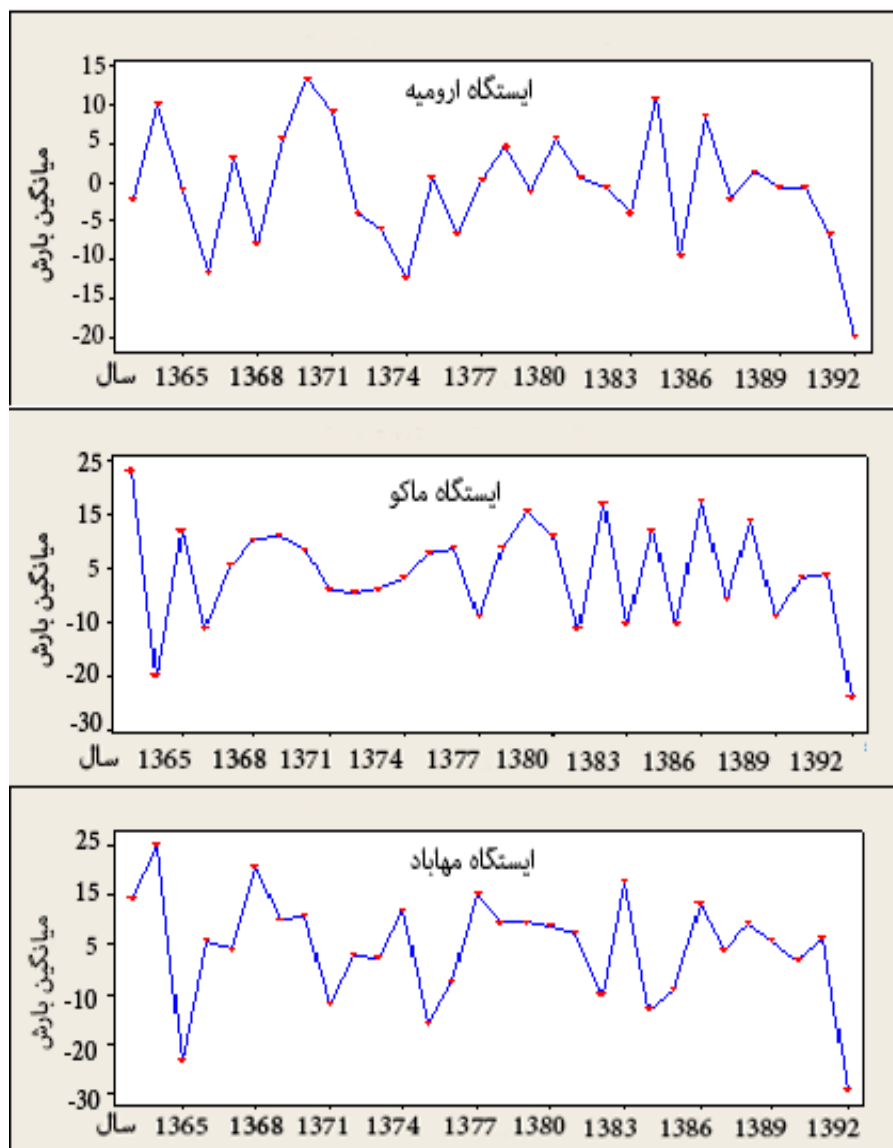
نتایج تحقیق

در این پژوهش با استفاده از اطلاعات مربوط به سال‌های گذشته بارندگی در ایستگاه‌های سینوپتیک شهر ارومیه، ماکو و مهاباد، اقدام به مدل‌سازی روند تغییرات بارندگی در طول زمان شده است. استفاده از مدل‌های به دست آمده می‌تواند راهنمای تعیین اولویت‌ها و استراتژی‌های اساسی در مدیریت منابع آبی کشور باشد. مدل‌های سری‌زمانی در مناطق دارای داده‌های هیدرولوژیکی با مدت آماری مناسب، کاربرد دارند. تعداد زیادی از مدل‌های سری‌زمانی در بررسی تغییرات و شبیه‌سازی پارامترهای اقلیمی کارایی دارند. ازجمله این مدل‌ها می‌توان به مدل‌های رایج آرما و آرما اشاره کرد. جهت شناسایی داده‌های پرت در این مطالعه اقدام به رسم نمودار روند داده‌ها شد. نمودار روند مربوط به تغییرات بارش ایستگاه‌های سینوپتیک مورد مطالعه در شکل (۲) آورده شده است. در قدم اول باید داده‌ها را از لحاظ ایستایی و ناپیوستایی میانگین، بررسی کرد. در داده‌های غیر فصلی و سالانه با یک بار تفاضل‌گیری درجه اول ناپیوستایی میانگین (روند) حذف می‌گردد. در پژوهش حاضر با تفاضل‌گیری درجه اول داده‌ها ایستا شدند (شکل ۳). نمودارهای همبستگی نگار و خود همبستگی جزئی نگار برای بارش ایستگاه مهاباد، ارومیه و ماکو قبل از تفاضل‌گیری و بعد از تفاضل‌گیری در شکل‌های (۴) و (۵) ارائه شده است که می‌توان از طریق آن‌ها ضرایب مناسب برای p, q را استخراج کرد.

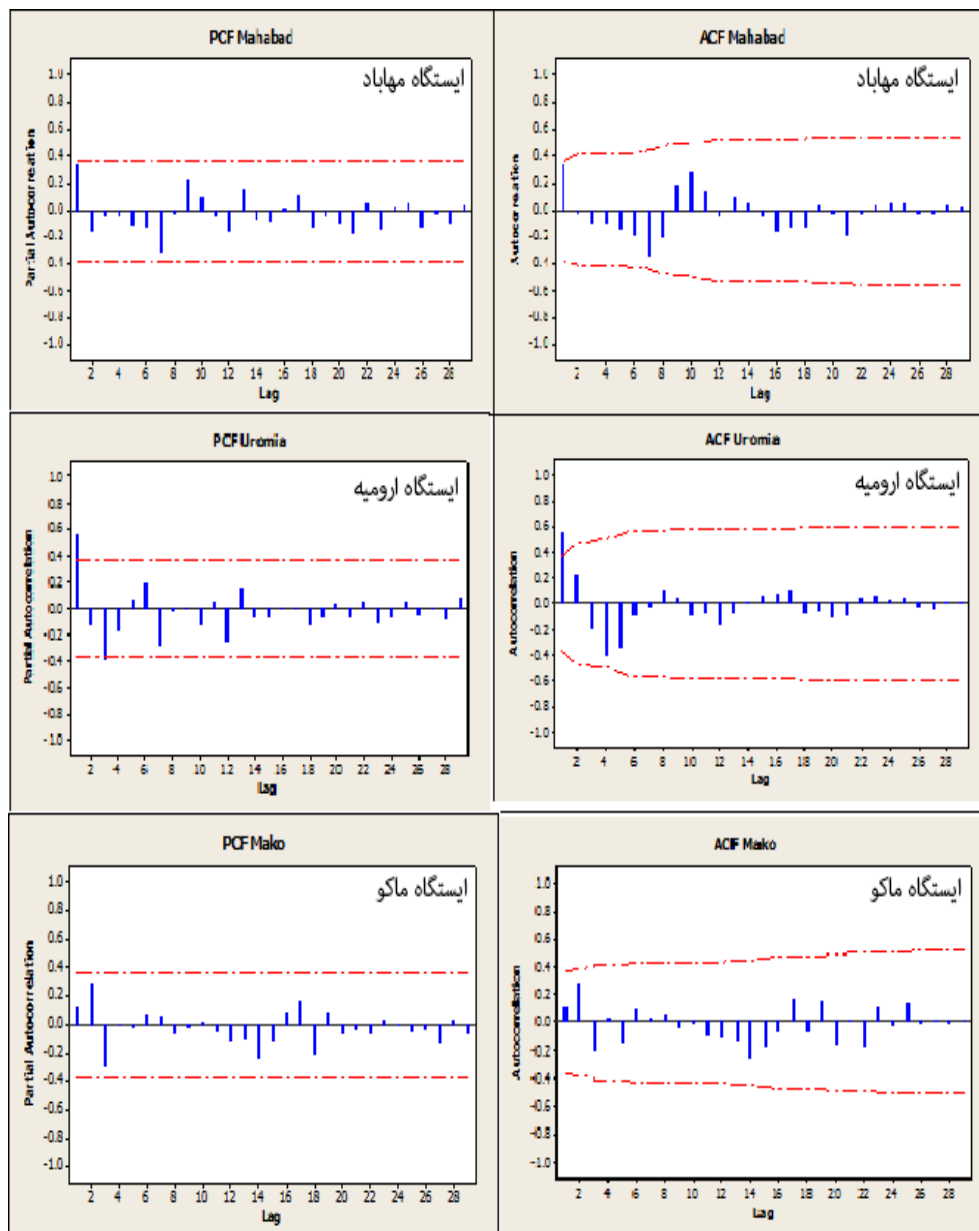

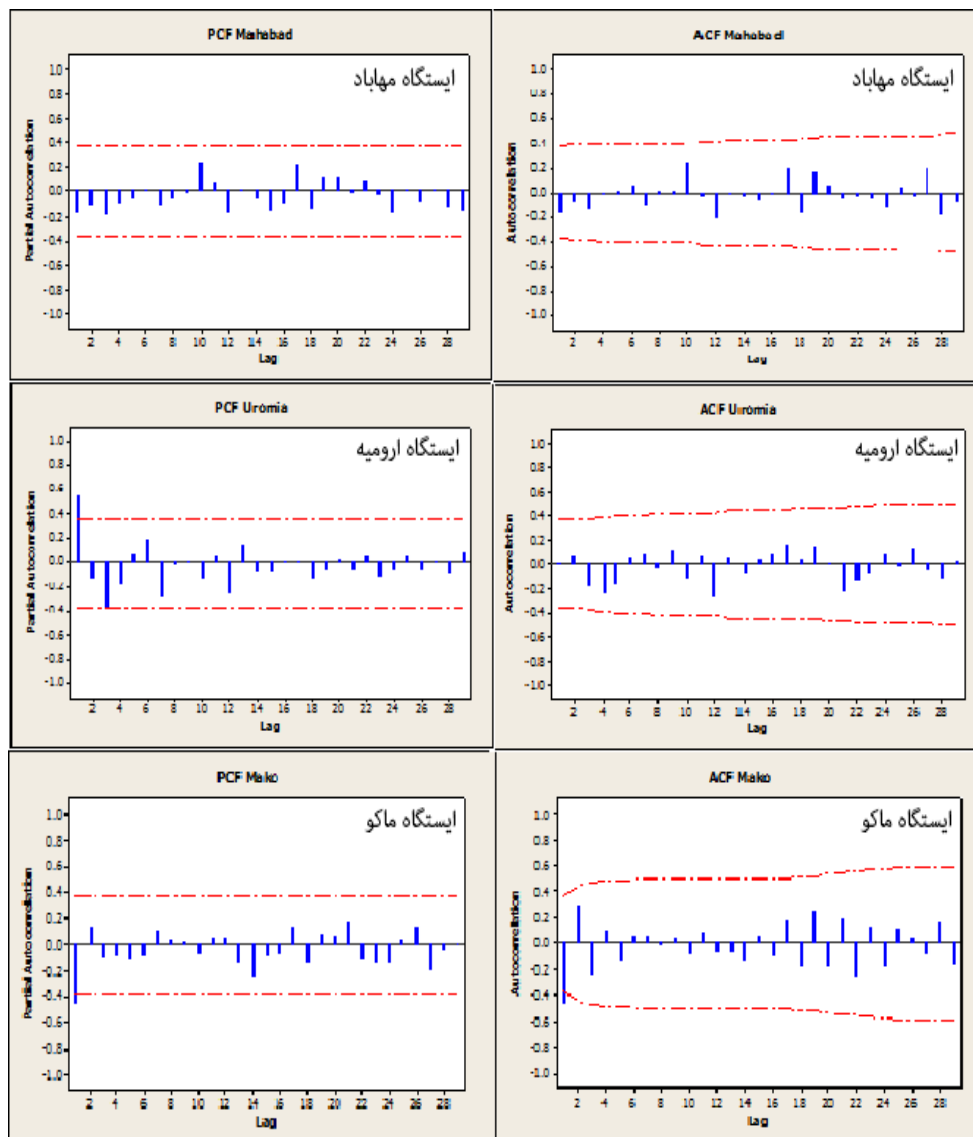
شکل (۲). نمودار روند تغییرات میانگین بارش سالانه ارومیه، ماکو و مهاباد

شکل (۳). نمودار روند تغییرات میانگین بارش سالانه مهاباد پس از تفاضل گیری درجه اول در ایستگاههای ارومیه، ماکو و مهاباد

شکل (۴). نمودار خودهمبستگی و خودهمبستگی جزئی قبل از تفاضل گیری به ترتیب در ایستگاههای مهاباد، ارومیه و ماکو

شکل (۵). نمودار خودهمبستگی و خودهمبستگی جزئی بعد از تفاضل گیری در ایستگاههای مهاباد، ارومیه و ماکو

همانطور که از نمودار خودهمبستگی شکل (۴) مشخص است مقدار خودهمبستگی به آرامی و به صورت سینوسی نزول می‌کند. این نحوه‌ی نوسان به دلیل وجود روند در سری مربوطه است و در هر سه ایستگاه مورد مطالعه روند یکسانی مشاهده گردید. ولی نمودار خودهمبستگی

پس از تفاضل گیری درجه‌ی اول (شکل ۵) فقط میل به تناوب دارد. با توجه به بررسی‌های انجام شده، نتایج مدل‌های برازش داده شده در جدول (۱) آورده شده است.

جدول (۱). برازش مدل های تصادفی برای سری داده های ایستا شده میانگین سالانه بارش

BIC	T			P-value			پارامترها	مدل
	ماکو	ارومیه	مهاباد	ماکو	ارومیه	مهاباد		
۴/۲۲	۴/۱۲	۴/۸۱	-۴/۸۱	-۰/۵۶	-۱/۱۰	۰/۰۰ ۰/۸۰	۰/۵۸ ۰/۲۷۹	AR1 ARIMA (۱,۱,۰)
۴/۳۲	۴/۲۵	۴/۶۹	-۹/۶۱ -۲/۰۷	۲/۱۵ ۴/۲۷	۲/۰۵ ۱۰/۰۳	۰/۰۰ ۰/۴۹	۰/۰۴ ۰/۰۰	AR1 MA1 ARIMA (۱,۱,۱)
۴/۱۴	۳/۹۶	۴/۵۴	۰/۵۶ ۰/۳۷	۱/۶۸ -۰/۲۸	۰/۳۳ -۰/۵۵	۰/۵۸ ۰/۷۱	۰/۱۰ ۰/۷۸	AR1 MA1 ARIMA (۱,۰,۱)
۴/۰۰	۳/۸۲	۴/۳۹	۰/۶۳	۳/۵۳	-۲/۱۶	۰/۵۳	۰/۰۰۱ ۰/۰۴	MA1 ARIMA (۰,۱,۰)
۴/۲۱	۴/۱۱	۴/۷۳	۸/۷۰	۰/۵۱	۸/۶۹	۰/۰۰	۰/۰۶ ۰/۰۰	MA1 ARIMA (۰,۱,۱)
۴/۴۰	۴/۱۶	۴/۸۵۵	۳/۶۶ -۰/۹۵ -۱/۸۷	۲/۹۸ -۱/۱۷ ۳/۰۷	۲/۷۹ ۱/۹۰ ۱/۰۱	۰/۰۰ ۰/۳۵ ۰/۰۷	۰/۰۰ ۰/۲۵ ۰/۰۰	MA1 MA2 MA3 ARIMA (۰,۱,۳)
۴/۵۲	۴/۲۶	۴/۸۵	-۷/۴۸ -۱/۱۵ ۲/۸۰ ۳/۳۴	۱/۱۱ ۲/۶۹ -۳/۰۴ ۳/۵۰	-۰/۲۰ ۰/۴۷ ۰/۶۵ ۰/۷۰	۰/۰۰ ۰/۲۶ ۰/۰۱ ۰/۰۰	۰/۲۷ ۰/۰۱ ۰/۰۰ ۰/۰۰	AR1 MA1 MA2 MA3 ARIMA (۱,۱,۳)
۴/۶۰	۴/۳۶	۴/۸۵	-۲/۱۶ -۰/۴۵ -۱/۳۰	-۰/۶۹ ۰/۱۲ -۰/۶۲	-۱/۸۹ -۰/۹۱ -۱/۵۷	۰/۰۴ ۰/۶۵ ۰/۲۰	۰/۴۹ ۰/۹۰ ۰/۵۳	AR1 AR2 MA1 ARIMA (۲,۱,۱)
۵/۰۲	۴/۴۴	۵/۶۳	-۴/۶۲ ۹/۰۱	۰/۳۶ ۴/۵۶	-۱/۲۱ ۶/۶۷	۰/۰۰ ۰/۰۰	۰/۷ ۰/۰۰	AR1 MA1 ARIMA (۱,۲,۱)

جدول (۱) مقایسه مدل‌های مختلف سری‌های زمانی برای داده‌های ایستا شده بارش سالانه ایستگاه سینوپتیک مهاباد، ارومیه و ماکو در طول دوره آماری ۳۰ ساله (۹۲-۱۳۶۳) را نشان می‌دهد. در این جدول MA^1 (میانگین متحرک)، AR^1 (اتورگرسیون) و BIC^2 (معیار اطلاعات

¹ - Moving Average

بیزی) می‌باشد. با توجه به جدول (۱) برای ایستگاه مهاباد تنها در مدل $ARIMA(0,1,1)$ مقدار قدر مطلق آماره T بیش از مقدار ۲ بوده و $P-VALUE$ کمتر از ۰/۰۵ و در ایستگاه ارومیه مدل $ARIMA(1,0,0)$ و ایستگاه ماکو مدل $ARIMA(0,1,1)$ دارای بهترین نتیجه می‌باشد. هرچند معیار اطلاعات بیزی (BIC) در سایر مدل‌ها یکسان یا کمتر دیده می‌شود، ولی به دلیل مناسب نبودن سایر شرایط (بالا بودن $P-VALUE$ و کم بودن مقدار آماره T) در انتخاب مدل مناسب در نظر گرفته نشده است. در بررسی مناسب بودن مدل‌ها از آزمون پرت مانتو نیز استفاده شد که در جدول (۲) پارامترهای مربوط به این آزمون در هر سه ایستگاه مورد مطالعه آورده شده است. با توجه به پارامترهای مربوطه مقدار $P-VALUE$ در تمامی تاخیرها بیشتر از ۰/۰۵ می‌باشد، بنابراین نتایج نشان دهنده خودهمبستگی باقی مانده‌ها است.

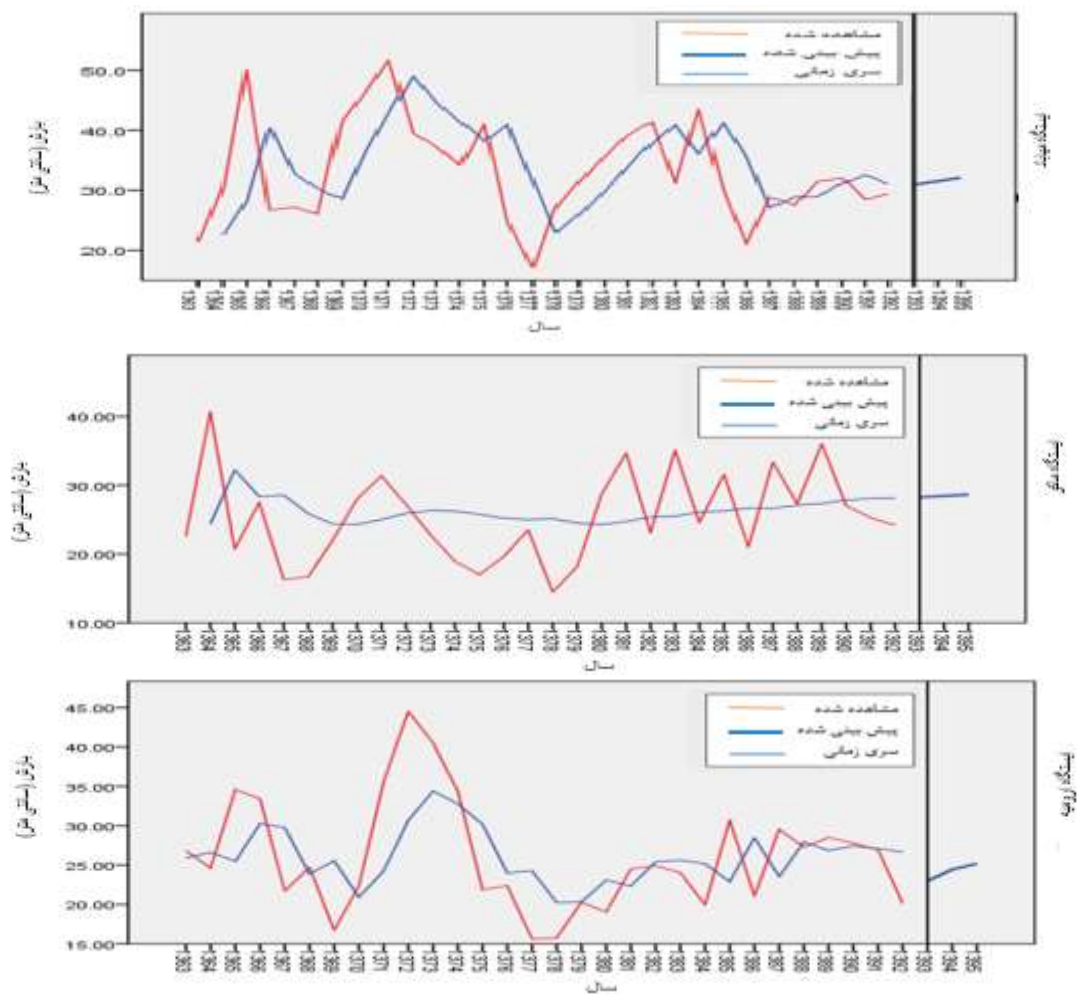
جدول (۲). نتایج آزمون پرت مانتو در مدل‌های مناسب بر روی داده‌های ایستگاه‌های میانگین بارش سالانه ایستگاه‌های مورد مطالعه

مدل $ARIMA(0,1,1)$ در ایستگاه مهاباد				
گام تاخیر	۱۲	۲۴	۳۶	۴۸
آمار مربع کای	۱۴/۲	۲۳/۱	-	-
درجه آزادی	۱۰	۲۲	-	-
P-VALUE	۰/۱۶۲	۰/۳۹۷	-	-
مدل $ARIMA(1,0,0)$ در ایستگاه ارومیه				
گام تاخیر	۱۲	۲۴	۳۶	۴۸
آمار مربع کای	۱۴/۲	۲۲/۲	-	-
درجه آزادی	۱۰	۲۲	-	-
P-VALUE	۰/۱۶۵	۰/۴۴۹	-	-
مدل $ARIMA(0,1,1)$ در ایستگاه ماکو				
گام تاخیر	۱۲	۲۴	۳۶	۴۸
آمار مربع کای	۸	۲۷/۴	-	-
درجه آزادی	۱۰	۲۲	-	-
P-VALUE	۰/۶۳۱	۰/۱۹۶	-	-

¹ - Auto regression

² - Bayesian Information Creterion

با توجه به مدل برازش داده شده بر داده‌های میانگین بارش سالانه در هر سه ایستگاه مورد مطالعه، مقدار بارش برای ۳ سال آماری (۹۵-۱۳۹۲) پیش بینی شد که در شکل (۶) مقادیر مشاهده‌ای و پیش‌بینی شده توسط مدل مناسب نشان داده شده است.

شکل (۶). نمودار مقادیر پیش‌بینی شده و مشاهده‌ای برای داده‌های ایستگاه‌های میانگین بارش سالانه بر اساس مدل مناسب در هر ایستگاه

با توجه به نمودار شکل (۶) مشاهده شد که روند تغییرات بارش در تمام سال‌ها تقریباً از یک چرخه سینوسی تبعیت می‌کند که در سال‌های ۱۳۶۴ و ۷۵-۱۳۷۱ با روند افزایشی همراه بوده است، سپس روند کاهشی وجود داشته و در سال ۹۵-۱۳۹۳ که پیش‌بینی بارش انجام شده است، نیز روند افزایشی مشاهده می‌شود. هرچند ذکر این نکته لازم است که منظور از پیش‌بینی بارندگی تعیین مقادیر با بیشترین احتمال وقوع است و به هیچ وجه به معنی ارائه دقیق مقادیر بارندگی نیست. با این وجود محققین معتقدند که مقادیر پیش‌بینی با وجود عدم اطمینان تاثیر بسیار مثبتی بر مدیریت منابع آب خواهند داشت.

خلاصه و نتیجه گیری

استفاده از مدل‌های سری‌زمانی با توجه به ماهیت اتفاقی و غیرقطعی مسائل مهندسی آب و مدیریت منابع آب، به عنوان یکی از روش‌های توصیه شده در پیش‌بینی متغیرهای اقلیمی از جمله بارش می‌باشند. تخمین میزان بارش در سال‌های آتی مدیریت بهتری برای استفاده از منابع آب در عرصه‌های کشاورزی و غیر کشاورزی فراهم می‌سازد. از طرفی بارش بر متغیر هیدرولوژیکی دبی، رواناب و رسوب حاصل از بارش موثر بوده و اطلاع از میزان آن در مدیریت کنترل سیلاب، خشکسالی، رسوب و آب‌های زیرزمینی و ... نقش اساس دارد. در پژوهش حاضر، به منظور مدل‌سازی داده‌های بارش، از مدل‌های مختلف سری زمانی استفاده شد. نتایج نشان داد که با یک بار تفاضل‌گیری سری داده‌های ناپستا به سری زمانی ایستا تبدیل می‌شوند. در این راستا دودانگه و همکاران و قره خانی و قهرمان (۱۳۹۰) نتایج مشابهی گزارش کردند. با توجه به توابع خودهمبستگی و خود همبستگی جزئی محدوده تغییرات اتورگرسیون و میانگین متحرک، تعیین و با استفاده از معیارهای ارزیابی مناسب، بهترین مدل استخراج شد. در نهایت با کاربرد مدل‌های مناسب انتخابی، پیش‌بینی بارش برای آینده در هر سه ایستگاه منتخب انجام گرفت. نتایج این تحقیق با نتایج بسیاری از محققین همخوانی دارد. برای مثال رویز و همکاران (۱۳۸۸) برای پیش‌بینی جریان سالانه رودخانه‌های آجی‌چای و نهندچای در حوضه دریاچه ارومیه، مدل آریمای را به عنوان بهترین مدل انتخاب نمودند. هم چنین بشری و وفاخواه (۱۳۸۹) به مقایسه روش‌های مختلف تحلیل سری‌های زمانی در پیش‌بینی دبی ماهانه حوضه آبریز کرخه پرداختند و مدل‌های سری زمانی آریمای را به عنوان مدل مناسب معرفی کردند. دودانگه و همکاران (۱۳۹۱) نیز مدل سری زمانی آریمای با پارامترهای متفاوت را به منظور مدل‌سازی رطوبت نسبی، تبخیر، دمای هوا، سرعت باد و ساعات آفتابی پیشنهاد دادند. خزائی و میرزائی (۱۳۹۳) مدل سری زمانی ساریمای را برای مدل-

سازی متغیرهای دما و تبخیر نسبت به بارش و دبی مناسبتر گزارش کرده و دقت بالاتر دما و تبخیر را تغییرات منظم این متغیرها در طولانی مدت دانستند. عبدالله نژاد (۱۳۹۴) به منظور پیش بینی بارش ماهانه ایستگاه هاشم آباد گرگان مدل ساریما را نسبت به سایر مدل های سری زمانی با توجه به فصلی بودن بارش ماهانه مناسب دانست. با توجه به نتایج بدست آمده و بررسی منابع، می توان مدل های سری زمانی را روش مناسبی در مدل سازی پارامترهای اقلیمی پیشنهاد نمود.

منابع و مواخذ

۱. احمدی، فیروز (۱۳۸۳). پیش بینی بارندگی سالانه استان خراسان با استفاده از سری زمانی، پایان نامه کارشناسی ارشد مهندسی آبیاری و زهکشی، دانشگاه فردوسی مشهد، ۲۸۴ صفحه.
۲. بشری، مهدی، وفاخواه، مهدی (۱۳۸۹). مقایسه روش های مختلف تحلیل سری های زمانی در پیش بینی دبی ماهانه حوضه آبخیز کرخه. فصلنامه مهندسی آب و آبیاری، شماره ۲: ۷۵-۸۶.
۳. جهانبخش اصل، سعید، ترابی، سیما (۱۳۸۳). بررسی و پیش بینی تغییرات بارندگی و دما در ایران. فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۷۴: ۱۲۵-۱۰۴.
۴. خزایی، مجید، میرزایی، محمدرضا (۱۳۹۳). پیش بینی متغیرهای اقلیمی به کمک تحلیل سری های زمانی حوضه آبخیز زهره. تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، شماره ۳۴: ۲۳۳-۲۵۰.
۵. دودانگه، اسماعیل، عابدی کوپائی، جهانگیر، گوهری، سید علیرضا (۱۳۹۱). کاربرد مدل های سری زمانی به منظور تعیین روند پارامترهای اقلیمی در آینده در راستای مدیریت منابع آب، فصلنامه علوم و فنون کشاورزی و منابع طبیعی، علوم آب و خاک، شماره ۵۹: ۷۴-۵۹.
۶. سلیقه، محمد، عساکره، حسین، ناصرزاده، محمدحسین، بلیانی، یدالله (۱۳۹۴). تحلیل روند و چرخه های سری زمانی بارش سالانه حوضه های آبریز حله و مند. تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، شماره ۳۷: ۲۴۵-۲۷۲.
۷. عبدالله نژاد، کامل (۱۳۹۴). مدل های سری زمانی در پیش بینی بارندگی ماهانه (مطالعه موردی: ایستگاه هاشم آباد گرگان). مجله آمایش جغرافیایی فضا، فصلنامه علمی پژوهشی دانشگاه گلستان، سال پنجم، شماره هفدهم، ۱۵-۲۵.
۸. فتحی، پرویز، محمدی، یوسف، همایی، مهدی (۱۳۸۸). مدلسازی هوشمند سری زمانی آورد ماهانه ورودی به سد وحدت سنندج. آب و خاک، جلد ۲۳، شماره ۱: ۲۰۹-۲۲۰.

۹. قهرمان، نوذر، قره خانی، ابوذر (۱۳۹۰). ارزیابی الگوهای تصادفی سری زمانی در برآورد تبخیر از تشت (مطالعه موردی: ایستگاه شیراز). مجله پژوهش آب در کشاورزی، جلد ۲۲، شماره ۱: ۳۲-۸۱.

۱۰. گلابی، محمدرضا، آخوند علی، علی محمد، رادمنش، فریدون، کاشفی پور، محمد (۱۳۹۳). مقایسه دقت پیش بینی مدل های باکس-جینکنز در مدل سازی بارندگی فصلی (مطالعه موردی: ایستگاههای منتخب استان خوزستان). فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، سال ۲۹، شماره سوم، ۶۱-۷۲.

۱۱. معروفی، صفر، ختار، بهناز، صادقیفر، مجید، پارسا، نصرالدین، ایلدورمی، علیرضا (۱۳۹۳). پیش بینی خشک سالی با استفاده از سری زمانی SARIMA و شاخص SPI در ناحیه مرکزی استان همدان. نشریه پژوهش آب در کشاورزی، جلد ۲۸، شماره ۱، ۲۰۱-۲۲۵.

۱۲. نیرومند، حسینعلی (۱۳۷۶). تحلیل سریهای زمانی، روشهای یک متغیری و چند متغیری، (ترجمه). دانشگاه فردوسی مشهد.

۱۳. ویسی پور، حسین، معصوم پور، جعفر، صحنه، بهمن، یوسفی، یدالله (۱۳۸۹). تحلیل پیش بینی روند بارش و دما با استفاده از مدل های سری زمانی (ARIMA). مجله علمی پژوهشی جغرافیا، چاپ دوازدهم، ۶۹-۷۷.

Aguilera A. M. Escabias M. Valderrama M. (2007). *Forecasting binary longitudinal data by a functional PC-ARIMA model*. Computational statistical & data analysis, (52): 3187-3197.

Borland P. Montana A. (1996). *Forecasting of storm rain full by combined use of rider, rain gages and linear models*, Atmospheric research, 42:199-216.

Box G.E. Jenkins G.M. Reinsel G.C. Ljung G.M. (2015). *Time series analysis: forecasting and control*. John Wiley & Sons.

Brockwell P.J. Davis R.A. (1996). *Introduction to time series and forecasting*. Springer Verlag, New York, Inc.

Chatfield C. (1996). *The analysis of time series: an introduction*. 5th edition. Chapman and Hall.UK.

Matalas N. C. (1967). *Time series analysis*. Water Resources Research, 3(3):817-829.

McKerchar A.I. Delleur J.W. (1974). ***Application of seasonal parametric linear stochastic models to monthly flow data***. Water Resources Research, (10): 246-255.

Naill P.E. Momani M. (2009). ***Time Series Analysis Model for Rainfall Data in Jordan: Case Study for Using Time Series Analysis***. American Journal of Environmental Sciences, 5(5): 599-604.

Ruhf R. Cutrim E.M. (2003). ***Cutrim. Time series analysis of 20 years of hourly precipitation in southwest Michigan***. Journal of Great Lakes Research, 29(2): 256-267.

Zou P. Jingsong, Y. Jianrong F. Guangming L. Dongshun L. (2010). ***Artificial neural network and time series models for predicting soil salt and water content***. Agricultural water management, 97: 2009-2019.